

Тихомирова Євгенія Борисівна,
доктор політичних наук, професор кафедри
міжнародних комунікацій та політичного аналізу
СНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

РИЗИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З КЛІМАТОМ, У КОНТЕКСТІ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

Як зазначають американські науковці, вже з середини 2000-х років багато дослідницьких центрів з питань зовнішньої політики та політики безпеки акцентують увагу на можливих зв'язках між кліматичними змінами та безпекою, вважаючи, що зв'язок між кліматом та безпекою не є прямим, оскільки відчувається через їх наслідки для інших факторів, що впливають на безпеку. Хоча зміна клімату сама по собі не викликає конфліктів, вона може діяти як прискорювач нестабільності чи конфлікту, а екстремальна погода події можуть призвести до збільшення попиту на військову підтримку цивільних властей для надання гуманітарної допомоги чи реагування на катастрофи як в рамках національних меж та за кордоном [1, с.17-18].

П'ята Оціночна доповідь Міжурядової групи з питань зміни клімату (ІРСС) підтверджує, що їх наслідки для безпеки, миру та добробуту людини погіршуватимуться, особливо для найбідніших людей, багато з яких живуть у вразливих державах [5]. Термін «*уразлива держава*» вживають для позначення країни, яка не здатна впоратися інституційними засобами з економічними, екологічними чи політичними потрясіннями та катаклізмами.

У звіті Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру (СІПРІ) «*Проблеми безпеки клімату: шляхи до інтегрованого підходу*» 2016 р. міститься огляд тематичних ризиків, пов'язаних із кліматом. На думку авторів звіту, хоча в політичній літературі негативні ефекти від зміни клімату часто називаються загрозою безпеки і навіть порівнюються з загрозою тероризмом, доречно говорити про *ризики для безпеки*. Це означає, що зміни клімату не повинні розглядатися як переважно зовнішня причина, вони скоріше викривають ризики, властиві сучасним суспільствам до ситуацій небезпеки [6].

Кліматичні ризики – це багатогранні, різноманітні короткострокові, середньо- та довгострокові наслідки кліматичних змін, що охоплюють їхній багатовимірний діапазон від місцевого до глобального. Це вплив подій, пов'язаних з погодними ситуаціями (шторми, повені, хвилі тепла тощо). Вони є факторами зміни клімату, але не спричиняють насильницьких конфліктів (загроз безпеки), а лише впливають на параметри, що можуть бути важливими для їх виникнення [2, с. 417].

Експерти Центра нової американської безпеки запропонували використати наряду з терміном «національна безпека» поняття «*природна безпека*» (natural security). Автори звіту, що присвячений природній безпеці, визначають її як «безпеку природних ресурсів», до якої вони відносять «свіжу воду, орні землі, рибні ресурси, біологічне різноманіття, енергію, мінеральні ресурси, а також інші відновлювані та невідновлювані ресурси, що задовольняють зростаючі потреби зростаючого населення планети». Таким чином, природна безпека є більш широким поняттям, ніж енергетична, техногенна або екологічна безпека, оскільки включає більше сфер, в яких держава повинна діяти для забезпечення своїх національних інтересів. Природну безпеку можна представити як комбінацію енергетичної та екологічної безпеки [7].

Аналізуючи розвиток та підтримання миру СІПРІ виходить з того, що конфлікти рідко спричинені одним чинником. На думку дослідників, одним із чинників, що визначають характер впливу кліматичних загроз для життєдіяльності людей є

урядування. На думку аналітиків СІПРІ, «некліматичні» чинники, зокрема нерівні права на землю, погана інфраструктура, торговельні бар'єри, також збільшують небезпеку для життєдіяльності. Країни, де бракує інституційних спроможностей, економічної стабільності та інститутів громадянського суспільства, стикаються з більшим ризиком політичної нестабільності за умов частіших і суворіших впливів клімату на життєдіяльність [2, с. 409].

Так, в одному із Щорічників СІПРІ наводилися такі факти: у 2006-2011рр. Сирія постраждала від великої посухи, яка суттєво вплинула на переважно сільськогосподарський регіон на північному сході країни. Майже 75% сімей, що залежали від сільського господарства, постраждали від загального падіння врожаю. Скотарі в регіоні втратили 85% худоби, від чого постраждали, за оцінкою, 1,3 млн. осіб. Ці тяжкі наслідки були частково спричинені неефективною політикою у сферах водокористування та сільського господарства, а також великими урядовими субсидіями на вирощування пшениці та бавовни, що потребує багато води. Ця політика заохочувала неефективні методи іригації та активне використання запасів підземних вод. З почастішанням посух сирійський Уряд скасував ряд державних субсидій, що зумовило подорожчання дизельного пального та добрив для сільського господарства. Через посухи та додаткові витрати фермери, скотарі та сільські домогосподарства були змушені шукати нові джерела доходу. Багато хто переселився до міст, створюючи додатковий тягар для перевантаженої міської інфраструктури, сфери надання базових послуг і збільшуючи міське безробіття. Крім того, через скорочення сільськогосподарського виробництва понад 1 млн. сирійців відчули дефіцит або загрозу дефіциту продуктів харчування, і продовольча небезпека разом з безробіттям і додатковим тиском на міські служби спричинили напруженість, що у 2011р. призвела до громадських антиурядових протестів, які зрештою вилились у справжню громадянську війну. Хоча кризу водокористування не можна вважати визначальним чинником, але приклад Сирії показує, як кліматичні зміни в поєднанні з іншими стресовими факторами можуть впливати на авторитарну та безвідповідальну владу, не здатну мирними шляхами впоратися з ними [2, с. 410].

В останніх дослідженнях СІПРІ значна увага приділяється питанням наслідків зміни клімату для миру та безпеки. Вважають, що проект СІПРІ щодо змін клімату для миру та безпеки має три взаємозалежних цілі:

- поглиблення знання про те, як і за яких обставин зміна клімату підвищує ризики для безпеки, включаючи насильницький конфлікт;
- аналіз того, як політичні організації та практики реагують на ці ризики; і
- надання пропозицій щодо того, як політичні організації можуть зміцнювати ефективні та стійкі відповіді на ці ризики.

СІПРІ [2, с. 403-436] розглядає сім комплексних ризиків, на які можуть впливати кліматичні зміни та які в певних ситуаціях можуть становити підвищену небезпеку для стабільності держав і суспільств, а також виникнення конфлікту. До цих ризиків належать:

1. конкуренція за місцеві ресурси;
2. небезпека для життєдіяльності та міграція;
3. погодні катаклізми та катастрофи;
4. нестабільність цін на продукти харчування;
5. нестабільність транскордонного водокористування;
6. підвищення рівня моря та руйнування берегової лінії;
7. непередбачувані результати політики, спрямованої на адаптацію до кліматичних змін і пом'якшення їх наслідків.

1. Конкуренція за місцеві ресурси. Наслідки кліматичних змін прямо впливають на наявність, якість і доступність природних ресурсів, особливо води, орної землі, лісів і корисних копалин в умовах збільшення попиту на них через зростання населення і споживання. Якщо немає адекватних органів управління чи механізмів розв'язання суперечок, то підвищення конкуренції, коли пропозиція не здатна задовольнити попит, може призвести до нестабільності та навіть насильницького конфлікту. Це особливо стосується вразливих держав, де інститути врядування та безпеки, зокрема суд і поліція, є слабкими чи корумпованими. Ризик конфлікту підвищується, коли зміни пропозиції і попиту на ресурси збігаються з іншими факторами: залежністю від обмеженої ресурсної бази, конфліктним минулим, соціальною маргіналізацією і неефективним використанням ресурсів. Хоча загострення конкуренції зазвичай проявляється насамперед на місцевому рівні, але за певних обставин напруженість може швидко сягнути національного, регіонального або міжнародного рівнів. У найгіршому випадку конкуренція за природні ресурси може спричинити регіональну нестабільність чи громадянський конфлікт. Так, суперечки за землю були важливим чинником у 27 (з 30) громадянських конфліктах в Африці у 1990-2009рр. [2, с. 407]

2. Небезпека для життєдіяльності та міграція. Зміна клімату збільшує небезпеку для людей, чиє існування залежить від природних ресурсів. Зростання небезпеки для людей змушує їх мігрувати чи шукати альтернативні, незаконні джерела доходу, що може спричинити конфлікт. Зміна клімату вже спричиняє підвищення частоти та масштабів посух і повеней. Це безпосередньо та суттєво впливає на види діяльності, що залежать від структури атмосферних опадів (насамперед, землеробство і скотарство), а також на залежні від води галузі промисловості, зокрема видобувні.

Аналітики СІПРІ стверджують, що ризики, пов'язані зі зміною клімату, по-різному впливають на гендерні та регіональні особливості міграції. Зокрема, коли міграція обирається як стратегія виживання, її наслідки часто залежать від регіонального контексту. В Центральній Америці та Південній Азії на заробітки виїжджають переважно чоловіки, залишаючи домогосподарство на жінок. В інших регіонах, наприклад, у Південно-Східній Азії, культурні традиції змушують мігрувати жінок. У багатьох країнах жінки, порівняно з чоловіками, мають менше економічних, політичних і соціальних можливостей, що обмежує їх здатність адаптуватися за відсутності годувальника. Причини, що спонукають до міграції, вибір кінцевого пункту, перспективи працевлаштування та наслідки, з точки зору відносин у приймаючому суспільстві чи після повернення додому, – все це має гендерні відмінності. Тому під час розгляду потенційного впливу кліматичних змін на міграцію важливо враховувати і гендерні, і регіональні аспекти. [2, с. 408-409]

3. Погодні катаклізми та катастрофи. Такі катаклізми, як, зокрема, циклони, підвищують ризик насильницького конфлікту та нестабільності. Так, у Таїланді у 2011р. населення потерпало від повеней, спричинених безпрецедентними мусонними зливами. Мусони пошкодили дамби та водосховища, спеціально переповнені з метою пом'якшення наслідків недостатньо інтенсивного сезону дощів 2010р. Після невдалого реагування на надзвичайну ситуацію розлючений натовп зніс стіну з мішків з піском у Бангкоку, яка захищала заможний квартал від підйому рівня води. Це було громадським проявом розчарування Урядом через його дискримінацію і протекціонізм. Під час цієї кризи сотні людей вийшли на вулиці на знак протесту проти дискримінації з боку Оперативного центру реагування на повінь (Flood Response Operation Centre) та несправедливого розподілу води, електрики, житла та їжі. Громадські заворушення та акції невдоволення Урядом тривали до військового перевороту 2014р. Наслідки катастроф і слабого врядування часто посилюють одне одного, оскільки катастрофи спричиняють додатковий тиск на й без того слабе врядування [2, с. 412].

4. Нестабільність цін на продукти харчування та їх постачання. Зміни клімату в поєднанні з іншими факторами, в т.ч. зростанням населення, підвищенням цін на енергоносії і швидким розвитком виробництва біопального з рослин, підвищили нестабільність постачання продуктів харчування та цін на них у світі, що збільшило ризик громадських заворушень. Такі наслідки зміни клімату, як підвищення температури, зміна структури опадів, посухи та повені, впливають на якісні та кількісні показники продуктів харчування у світі. Зміни в їх пропозиції спричиняють коливання і підвищення цін на них. Хоча високі ціни на продукти харчування не завжди ведуть до насильницьких конфліктів, але раптові стрибки цін є важливим фактором громадянського неспокою і протестів. Як зазначають аналітики, у 2008р. світова продовольча криза спричинила бунти у відповідь на зростання цін на продовольство та пальне у 48 країнах, особливо в Бангладеш, Буркіна-Фасо, Гаїті та Пакистані [2, с. 411].

5. Транскордонне водокористування. Вважається, що спільні водні ресурси часто є джерелом транскордонної напруженості. Оскільки наслідки зміни клімату впливають на постачання та якість води, а попит на воду разом з цим продовжує зростати, то конкуренція за водні ресурси може стати фактором тиску на чинні угоди про спільне водокористування та на управлінські структури. На думку аналітиків, спільне водокористування може дати як шанс на співпрацю, так і зумовити ризик зростання напруженості між користувачами. Майже всі країни, що мають спільні кордони, змушені ділитися водними ресурсами із сусідами. Міжнародні басейни озер і річок покривають 46% поверхні суші і дають близько 60% світового річкового стоку. Багато транскордонних басейнів річок, зокрема Ніл, Ганг, Інд, Тигр і Євфрат, Меконг, Амудар'я і Сир-дар'я, розташовані в історично вразливих і конфліктних регіонах. Війн за водні ресурси поки ще не було, але коли їх джерела виснажаться, а попит зросте, зміна клімату може загострити ризики вразливості у транскордонних басейнах. У майбутньому все може змінитися, оскільки такі кліматичні зміни, як почастищення посух, потепління, танення льодовиків, змінять обсяги транскордонних водних ресурсів і доступ до них [2, с. 413].

6. Підвищення рівня моря і руйнування берегової лінії. Підвищення рівня моря загрожує життєздатності та життєдіяльності низин. Частіші повені та ризик затоплення території зумовлюють відселення, міграцію і громадські заворушення. Зміна рівня водної поверхні може також призвести до оскарження чинних морських кордонів і легального доступу до океанських ресурсів. Особливо чутливими до цього є невеликі острівні держави, яким загрожує втрата всієї території, а також міста, побудовані в дельтах річок і на узбережжі (як Карачі в Пакистані та Лагос у Нігерії), де повені і шторми можуть суттєво вплинути на економічний розвиток і завдати шкоди чисельному, дуже сконцентрованому населенню [2, с. 414].

7. Непередбачувані результати політики, спрямованої на адаптацію до кліматичних змін і пом'якшення їх наслідків. Результати політики, спрямованої на адаптацію до кліматичних змін, можуть підвищити ризик конфлікту, якщо ця політика не враховує контексту вразливих чи уражених конфліктом країн і призводить до непередбачуваного негативного ефекту для вразливих верств населення. Оскільки у світі частіше здійснюється саме така політика, то ризики непередбачуваних негативних наслідків, особливо в контексті вразливості, й надалі зростатимуть. Будь-яка реакція на зміну клімату впливає на природні ресурси та динаміку місцевих визначальних чинників. З т.зв. уразливості до кліматичних змін, зневага до впливу політики на наявні рушійні чинники конфлікту може поглибити ризики конфліктів і ще більше підвищити вразливість до кліматичних ризиків, заважаючи економічному розвитку, загострюючи політичні проблеми і збільшуючи небезпеку для людей [2, с. 414].

Некомерційна громадська організація Germanwatch здійснює дослідження індексу глобальних кліматичних ризиків (Global Climate Risk Index). У своєму щорічному звіті вона розповідає, які країни найбільше страждають від стихій.

Індекс глобального кліматичного ризику (CRI) 2018 р. [4] аналізує ступінь вплив на країни наслідків подій, пов'язаних з погодними умовами (бурі, повені, хвилі спеки тощо). Цей рік 13-го видання аналізу знову підтверджує попередні результати індексу: менше розвинені країни, як правило, більше постраждали, ніж промислово розвинені країни. Що стосується кліматичних змін майбутнього, Індекс кліматичного ризику може бути червоним прапором вже існуючої вразливості, яка може ще більше зрости в регіонах, де екстремальні події стануть більш серйозні через зміни клімату. Хоча деякі вразливі країни, що розвиваються часто вражають екстремальні події, для інших такі катастрофи є рідкісним явищем.

У список країн, які найбільше постраждали від стихійних лих за останні два десятиліття (з 1997 до 2016 рр.), увійшли Гаїті, Зімбабве і Фіджі. Всього в усьому світі за звітний період кількість людських жертв досягла 524 тис., а заподіяна шкода оцінюється в 3,16 трлн. доларів. У підсумку, в десятку країн з високим показником кліматичних загроз увійшли: Гаїті, Зімбабве, Фіджі, Шрі Ланка, В'єтнам, Індія, Тайбей, Республіка Македонія, Болівія, Сполучені Штати Америки. Хоча найбільше серед країн світу страждають маленькі острівні держави і країни, що розвиваються, щодо постраждалих за останні 20 років від змін клімату індустріальних країн, крім США, були названі Франція, Португалія та Німеччина.

Список використаних джерел:

1. Синаї Аньєс. Кліматичні зміни посилюють конфлікти . URL: <https://zbruc.eu/node/53883>
2. СІПРІ 2016: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ. *Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова*; Редкол. укр. вид.: Л. Шангіна (головний редактор) та ін. К.: Заповіт, 2018. 768с.
3. Climate and Social Stress: Implications for Security Analysis. *The National Academies Press*, Washington, 253p. URL: <http://nap.edu/14682>
4. David Eckstein, Vera Künzel and Laura Schäfer. Global climate risk index 2018. *GERMANWATCH*. URL: <https://www.germanwatch.org/sites/germanwatch.org/files/publication/20432.pdf>
5. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*, (IPCC/Cambridge University Press: Cambridge/New York, 2014).
6. Mobjörk Malin. Climate-related security risks. Towards an integrated approach. Publisher: SIPRI and Stockholm University, October, 2016. URL: <https://www.sipri.org/publications/2016/climate-related-security-risks>
7. Parthemore C., Rogers W. Sustaining security How natural resources influence national security. URL: https://s3.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/CNAS_Sustaining-Security_Parthemore-Rogers.pdf?mtime=20160906082030

Харчук Олеся Юрївна,

магістрантка факультету міжнародних відносин,
спеціальність – міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Історична політика в країнах ЄС як чинник примирення

Політика пам'яті це сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію чи модифікацію певних образів спільного минулого, актуалізованих сучасним політичним контекстом [2 с. 32]. На її формування впливають внутрішні